

ІНСТИТУТ
ФІЗИКИ
КОНДЕНСОВАНИХ
СИСТЕМ

ICMP-18-02U

Максим Дудка^{*,†} Юрій Головач^{*,†,‡}

ТАЄМНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ЛЬВОВІ

^{*}Інститут фізики конденсованих систем НАН України, 79011 Львів,
вул. Свенціцького, 1

[†]Співпраця $\mathbb{L}^4$ і Коледж докторантів із статистичної фізики складних систем, Ляйпціг-Лотарингія-Львів-Ковентрі, Європа

[‡]Університет Ковентрі, Ковентрі CV1 5FB, Велика Британія

УДК: 930.85

PACS: 01.65.+g

Таємний Український університет у Львові

М.Л. Дудка, Ю.В. Головач

Анотація. Подано коротку історію Українського університету у Львові, який підпільно діяв у 1921–1925 роках для задоволення освітніх потреб українців, позбавлених можливості легально здобувати вищу освіту в Польській державі після польсько-української війни 1918–1919 років. Розглядається становлення, розвиток та загасання університету, а також Української високої політехнічної школи, яка виникла поряд з ним. Також висвітлюються питання пов'язані діяльністю університету в підпіллі: участь різних організацій у його розбудові, організація навчального процесу, викладацький склад та фінансове забезпечення.

Clandestine Ukrainian university in Lviv

M.L. Dudka, Yu.V. Holovatch

Abstract. A brief history of the Ukrainian University in Lviv, which was acting in 1921–1925 as an underground institution, for educational demands of Ukrainians deprived of the opportunity to get legally a high education in Polish State after the Polish-Ukrainian War of 1918–1919, is presented. The foundation, development and decay of the university, as well as the Ukrainian High Polytechnic School, which arose alongside, is considered. Issues related to the activities of the underground university: participation of various organizations in its development, organization of the educational process, teaching staff and financial support are covered as well.

Подається в Збірник *Leopoli Scientific* (за редакцією О. Петрука та А. Трохимчука)

Submitted to *Leopoli Scientific* Collection (edited by O. Petruk and A. Trokhymchuk)

Препринти Інституту фізики конденсованих систем НАН України розповсюджуються серед наукових та інформаційних установ. Вони також доступні по електронній комп'ютерній мережі на WWW-сервері інституту за адресою <http://www.icmp.lviv.ua/>

The preprints of the Institute for Condensed Matter Physics of the National Academy of Sciences of Ukraine are distributed to scientific and informational institutions. They also are available by computer network from Institute's WWW server (<http://www.icmp.lviv.ua/>)

Максим Леонідович Дудка
Юрій Васильович Головач

Таємний УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ у ЛЬВОВІ

Роботу отримано 1 жовтня 2018 р.

Затверджено до друку Вченою радою ІФКС НАН України

Рекомендовано до друку лабораторії статистичної фізики складних систем

Виготовлено при ІФКС НАН України
© Усі права застережені

1. «За програну війну мусите бути покарані». Зародження підпільного університету

Польсько-українська війна для українців закінчилася поразкою. Вже 22 листопада 1918 року поляки заволоділи столицею Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), Львовом, а до середини липня 1919 року польські війська витіснили Галицьку Армію з території Галичини, і 16–17 липня українські війська були змушені перейти річку Збруч, яка на той час була кордоном між ЗУНР та Українською Народною Республікою. Збройні «визвольні змагання» на території Галичини закінчились.

Однак у тогочасному українському суспільстві ще жевріли надії, що польське панування є короточасним, і панували ілюзії, що українську автономію, якщо не незалежність, вдасться відстояти на дипломатичному рівні. Адже 10 вересня 1919 року був підписаний Сен-Жерменський договір, за яким новоутворена Австрійська республіка зрікалась прав на німецькі території, які належали монархії Габсбургів. Східна Галичина при цьому фігурує у міжнародній політиці як окрема правово-державна одиниця, долю якої мали вирішити переможні держави Антанти.

Саме у такій атмосфері у Львові постає унікальне явище — таємний Український університет, який став одним з прикладів боротьби української громадськості за свою ідентичність та право здобувати освіту своєю мовою. З'явився він як реакція суспільства на зміни впроваджені польською владою, зокрема в царині освіти. Відразу після захоплення Львова поляки почали тут провадити політику згідно античного гасла “Vae Victis!” («Горе переможеним!»). Львівський університет (тоді носив ім'я Франца І) було перейменовано в університет Яна Казимира, а існуючі українські кафедри скасовано. Мовою викладання залишилась тільки польська мова. Розчерком пера українці позбавлялись доступу до вищої освіти: 14 серпня 1919 року ректорат університету Яна Казимира оголосив, що в університеті будуть здобувати освіту тільки громадяни польської держави, які служили в польській армії та громадяни держав-союзниць Польщі. Невдовзі подібні розпорядження польський уряд зробив для усіх університетів. Зрозуміло, що таким чином права на університетську освіту на окупованій Польщею території та взагалі у польській державі позбавлялись учорашні противники поляків — українці, що зі зброєю в руках воювали за українську державу. Проблематичним був також виїзд на навчання за кордон [1, с. 14–15]. В українському суспільстві почався процес пошуку виходу з ситуації, що склалася.

Для українців боротьба за можливість отримувати вищу освіту не була чимось новим. Кінець XIX – початок XX у Львові пройшов під знаком змагань за Український університет [2]. Закінчились вони появою у грудні 1912 проекту, за яким австрійський уряд зобов'язався впродовж чотирьох років заснувати український університет. Однак на заваді реалізації цього став вибух Першої світової війни у 1914 році. Тим не менше це дало привід Науковому товариству ім. Шевченка (НТШ) звертатися до австрійської влади з меморіалом щодо виконання проекту. А також товариство зверталося до всіх хто міг посприяти в справі університету (див. Рис. 1).

1.1. Перші спроби організації курсів

Не дивно, що першими розв'язок проблеми запропонували вчені НТШ. Так, 19 серпня 1919 року дійсні члени НТШ Василь Щурат, Іларіон Свенціцький, Іван Крип'якевич, Богдан Барвінський та Володимир Герасимчук після наради постановили: *«за конечне прийти в поміч українській університетській молодези, яка бажає щиро присвятитися своїм студіям в ціле осягнення потрібного їй образования, дати ініціативу до засновання українських університетських курсів у Львові в об'ємі трьох повних факультетів: філософічного, юридичного і теологічного. Як ініціатори, порішили названі звернутися до Наукового товариства ім. Шевченка з проханням, щоб воно взяло в свої руки реалізацію їх думки, присвячуючи розважанню її одно з найблизших засідань Виділу і всіх трьох наукових секцій...»*. [3]

Протягом місяця сформовано програму занять на зимовий семестр 1919/20 академічного року і вже 20 вересня її видано друкарським способом (див. Рис. 2) та оголошено в пресі.

Через тиждень, 27 вересня, про намір розпочати університетські курси офіційно повідомлено представника влади у Східній Галичині, який оперативного, того ж дня, заборонив проведення цих курсів. Тому цю справу перебрали на себе інші українські організації, які мали право влаштовувати курси на основі своїх статутів. Вони збирались це зробити за програмою НТШ з таким самим складом викладачів. Зокрема, 18 жовтня 1919 року до польської влади звернулось товариство Науків викладачів імені Петра Могили з оголошенням, що воно розпочинає курси. І ця ініціатива була заборонена. Інша спроба оголосити курси від імені Ставропігійського братства 7 березня 1920 року також зазнала невдачі: у день початку викладів усі будівлі Ставропігійського братства оточила поліція, яка нікого не допустила на курси, а їх проведення опинилось під заборорою [1, с. 15].

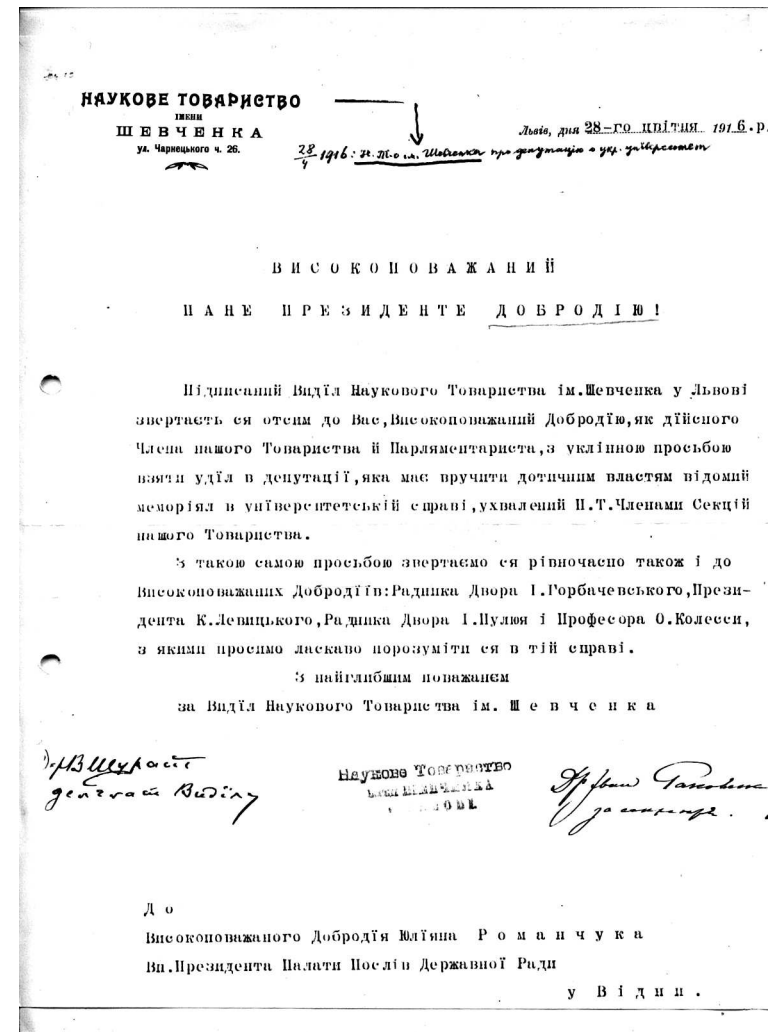

Рис. 1. Лист Виділу НТШ до Ю. Романчука у справі Українського університету у Львові [4].

УНІВЕРСИТЕТСЬКІ КУРСИ

організовані заходом Наукового Товариства ім. Шевченка в зимовім семестрі 1919/20.

I. Філософський виді.

1. Філософія.

Д-р Степан Балей: Введення в студію філософії, 1 год. тижн. — Психологія, 4 год. тижн. — Психологічні вправи, 1 год. тижн.

2. Історія.

Д-р МIRON Кордуба: Всесвітня історія: середні віки, 5 год. тижн. — Семинар, 2 год. тижн.

Д-р Василь Гарасимчук: Історія київської держави, 2 год. тижн. — Україна в системі європейської рівноваги XVII—XVIII в., 2 год. тижн. — Семинар (княжі часи), 1 год. тижн.

Д-р Іван Крип'якевич: Історія української держави XVII—XVIII в., 3 год. тижн. — Семинар (Козаччина), 2 год. тижн.

Д-р Богдан Баранський: Вступ до історичних наук: історична метода, 1 год. тижн. — Латинська палеографія з вправами, 2 год. тижн. — Основи бібліотекарства, 1 год. тижн.

3. Порівнянна філологія.

Прелегента і предмет означитись пізніше.

4. Класична філологія.

Д-р Роман Ілєвич: Введення в класичну філологію 4 год. тижн. — Історична граматика латинської мови, 2 год. тижн. — Семінарійні вправи 1 год. тижн.

Прелегента грецької літератури і мови означитись пізніше.

5. Славістика.

Д-р Іларіон Свенціцький: Граматика старославянської мови, 2 год. тижн. — Культурно-національні взаємини Славян, 2 год. тижн. — Семинар, 2 год. тижн.

Д-р Іван Брик: Граматика чеської мови, 1 год. тижн. — Чесько-українські зв'язки в добу відродження української літератури, 2 год. тижн.

6. Україністика.

Д-р Ярослав Гордінський: Історія української літератури XI—XV в., 3 год. тижн.

Д-р Іларіон Свенціцький: Найважливіші пам'ятки української мови до XV в., 1 год. тижн.

Д-р Іван Брик: Палеографічні прикмети українських літературних пам'яток до XV в., 1 год. тижн.

Д-р Кирило Студинський: Історія української літератури XVI—XVII в., 3 год. тижн. — Граматика староукраїнської мови, 2 год. тижн. — Семинар, 2 год. тижн.

Д-р Василь Шурат: Історія української мови XIX в., 3 год. тижн. — Семинар (Інтерпретація писань Котляревського, Шевченка, Куліша і Франка), 2 год. тижн.

7. Германістика.

Прелегента і предмет означитись пізніше.

8.* Математика і астрономія.

Д-р Володимир Левіцький: Аналіз вища, части I, 4 год. тижн. — Математичні вправи, 1 год. тижн.

Д-р Василь Стасюк: Геометрія аналітична і синтетична, 3 год. тижн. — Математичні вправи, 1 год. тижн.

Д-р Володимир Кучер: Аналіз векторів, 1 год. тижн.

* Групи 8, 9 і 10 задовольняють наукові потреби слухачів медичних і технічних факультетів.

Д-р Володимир Левіцький: Вступ до космографії, 1 год. тижн.
Прелегента для вичеркової геометрії означитись пізніше; так само учителя рисунків.

9. Фізика і хімія.

Д-р Володимир Кучер: Механіка аналітична, 1 год. тижн.

Д-р Володимир Кучер: Вибрані питання з електронної теорії, 2 год. тижн.

Д-р Роман Цегельський: Досвідна фізика, части I, 5 год. тижн.

Д-р Юліан Пріяк: Фізикальна хімія, 3 год. тижн.

Д-р Володимир Бачинський: Хімія загальна, 4 год. тижн.

10. Біологічні науки.

Д-р Олександр Тисовський: Ботаніка, 3 год. тижн.

Д-р Іван Раковський: Зоологія систематична, 3 год. тижн. — Первозвірі (Protozoa), 1 год. тижн.

Д-р Олександр Тисовський: Порівнянна анатомія, 3 год. тижн.

Д-р Марія Паньчинин: Анатомія чоловіка, части I, 6 год. тижн. — Анатомічні вправи (числяться за 10 год. тижн.).

Д-р Іван Раковський: Антропологія загальна, 2 год. тижн. — Передісторичний чоловік, 1 год. тижн.

11. Лекторати

для чеської, польської, французької, англійської і італійської мови означитись пізніше.

12. Правничий виді.

Д-р Макс Левіцький: Римське право: інституції і історія жерел, 3 год. тижн.

Д-р Юліан Заяць: Римське право спадкове, 5 год. тижн.

О. д-р Василь Масцюх: Церковне право, 5 год. тижн.

Д-р Филип Евін: Історія українського права, 3 год. тижн. — Філософія права, 3 год. тижн.

Ст. радн. Ярослав Ільницький: Австрійське право приватне: части загальна, 5 год. тижн.

Ст. радн. Олександр Ковалевич: Австрійське право приватне: части загальна, 4 год. тижн.

Ст. радн. Марія Онискевич: Австрійське право публічне і конкурсна ординація, 5 год. тижн.

Радн. двору д-р Петро Стебельський: Австрійське право карне, 5 год. тижн.

Д-р Володимир Вергановський: Австрійське пошукування в спірних справах, 5 год. тижн.

— Австрійська екзаційна ординація, 3 год. тижн.

Радн. двору д-р Петро Стебельський: Суспільна економія, 5 год. тижн.

Ст. радн. Роман Чайківський: Австрійське право торговельне і вексельне, 5 год. тижн.

Д-р Юрій Панейко: Політичне право, 5 год. тижн.

Радн. Лев Сх: Наука адміністрації, 6 год. тижн.

Д-р Євген Ловицький: Міжнародне право, 4 год. тижн.

13. Богословський виді.

Виклади і прелегенти будуть такі, як у минулих шк. роки в гр.-кат. духовній семінарії. Деякі зміни означитись пізніше.

Речинець отворення і локалі викладів подається до відома перед кінем цього місяця.

Львів, 20. IX. 1919.

1.2. Самоорганізація студентства

При розповіді про історію таємного Українського університету не можна оминати студентський рух. Адже тодішні студенти були однією з рушійних сил при творенні цієї інституції та весь час займалися забезпеченням її діяльності. Володимир Мартинець так з пієтетом описує цих студентів: *«Це було воєнне студентство, воєнне в своєрідному значенні цього слова. Отже передусім тодішні студенти не тільки переживали війну, але й усуціль відбули воєнну кампанію як вояки, та не тільки як вояки, але здебільша як старшини: команданти рот, сотен, а то й куренів. Отже пересічно 20-кілкалітні, загартовані в боротьбі з національними ворогами люди, що пізнали вже життя й бачили смерть, вміли наказувати й уміли слухати, зазнали великих перемог і яких не зламали великі невдачі, а тому тверді в прямованні до мети, ідейно закладені та тверезо думаючи, а, передусім — активні й творчі. (...) Їх творчість і активність позначилася на всіх ділянках тодішнього національного життя (...) Вони були всюди першими з ініціативою, всюди найактивнішими, а коли треба було творити щось «із нічого» — творили. Саме одним із таким «творів із нічого» були Українські Високі Школи»* [6, с. 97].

Ці студенти, зважаючи на позбавлення змоги отримати вищу освіту, розпочали активну діяльність для того, щоб її здобути. Спочатку було відроджено роботу студентських передвоєнних організацій, таких як Товариство «Академічна Громада», «Студентський Союз», «Медична Громада», «Кружок Правників», товариство студентів-політехніків «Основа». Першою було відновлено «Академічну Громаду», навколо якої почали гуртуватись студенти [7]. У своїх спогадах Софія Панкевич-Смішко згадує, що після створення організації перенесла свій осідок з будівель при церкві святого Юра до Народного дому [8] (див. Рис. 3). На загальних зборах «Академічної Громади» на початку 1920 року вирішено створити гуртки, які б займалися організацією і проведенням вищих наукових курсів, де б викладали професори для невеликої кількості студентів. Так в безрезні студенти політехніки, філософії та медицини утворили гурток математиків-природничників. 15 квітня 1920 року розпочали роботу вищі технічні курси, у той же час почалися і медичні [7], а восени при «Академічній Громаді» починають також діяти філософські та правничі курси [9].

Чимдалі на курси починають зголошуватись усе більше студентів. Серед них були й ті, що повернулися з польських таборів полонених, а також з таборів інтернованих. У будинку «Академічної гро-

Рис. 2. Програма університетських курсів запропонованих НТШ на зимовий семестр 1919/1920 рр., видана у Львові 20.09.1919 [5].

Рис. 3. Будівля Народного Дому у Львові (зараз — вул. Театральна, 22). Тут за спогадами С. Панкевич-Смішко розміщалося товариство «Академічна Громада», що на початку 1920 року займалося організацією і проведенням вищих наукових курсів [10].

мади» уже не можна було забезпечити проведення курсів для такої кількості бажаючих. Підшукуються аудиторії в інших приміщеннях (зокрема в будинку НТШ, будинку «Просвіти», Національному музеї, див. Рис. 4), запрошуються нові викладачі, розширюється програма занять, викладання набуває систематичного характеру [7]. На засіданні Головної ради Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили у Львові від 21.11.1920 р. постановлено: *«У справі університетських курсів рішено: Після оголошення і акцентування першої серії звичайних викладів оголосити систематичні популярно-наукові виклади для студентів університету. Щоби не наразитися на заборону з боку польських властей виклади мають оголошувати successively під окремими заголовками, найперше курс історії, відтак літератури і т.д. Своім порядком маєтись даліше інтерпелювати польську владу в справі дозволу на офіційні університетські курси»* [11].

У грудні 1920 р. уже діють повноцінні університетські курси з трьома відділами: філософським, правничим і медичним. На філософському відділі викладання почалося 17 грудня 1920 р. На них записалося 17 студентів, а заняття проводило 9 викладачів, на медичному — 14 студентів і 3 викладачі, а на правничому — 18 студентів і 7 викладачів [7].

Рис. 4. Аудиторії для студентів Українських високих шкіл розташовувались також в будинках НТШ (зараз — вул. Винниченка 24 і 26), «Просвіти» (пл. Ринок 10), Академічного дому (вул. Коцюбинського 21), Національного музею (вул. Драгоманова 42), школи Українського Педагогічного Товариства (вул. Драгоманова 12), музичного товариства ім. М. Лисенка (пл. М. Шашкевича 5) [12].

Згідно зі своїм рішенням для легалізації уже існуючих систематичних курсів з початком лютого 1921 р. Товариство наукових викладів імені Петра Могили звернулося до дирекції поліції про дозвіл для їх проведення, однак очікувано знову отримало заборону [7].

Розростання курсів поставило питання їх координації. Тому викладачі вибрали з-поміж себе керівництво. Так, у квітні 1921 року була вибрана управа філософського факультету: господар — Василь Щурат, заступник господаря — Володимир Левицький, секретар — Іван Крип'якевич. На правничому: господар — Володимир Вергановський, заступник господаря — Макс Левицький; секретар — Роман Ковшевич. На медичному: господар — Мар'ян Панчишин, заступник — Максим Музика. Головою сенату курсів обрали Василя Щурата, тогочасного голову НТШ [7].

У першій половині квітня 1921 р. керівництво львівського університету запросило до себе українських студентів. «Академічна Громада» 16 квітня вислала на зустріч з ректором, професором Махеком, делегацію у складі Михайла Матчака, Осипа Філяса та Івана Мойсея. На запитання ректора на яких умовах вони б бажали вчитися в університеті, представники «Академічної Громади» представили меморіал, де серед інших вимог відзначалось, що українське студентство бажає повернення університету до стану, у якому він перебував перед початком польсько-української війни, повернення українських професорів, а також, щоб приймали до нього всіх українських студентів без застережень і без посвідчень лояльності від польських урядовців, установ чи організацій. На ці домагання ректор Махек сказав: «Щоб ставити такі вимоги, треба виграти війну. **За програму війну мусите бути покарані**». На тому контакти з львівським університетом закінчились, а українські студенти оголосили йому бойкот. У відповідь на це польська влада закрила 29 квітня 1921 року Український студентський союз, який виступив з цією ініціативою [7].

Університетські курси протривали до 30 червня, коли відбулось урочисте закінчення академічного 1920/1921 року. Перший правничий іспит здали 33 студенти, з них 16 з відзнакою, другий правничий іспит склав один студент. Крім того, на філософському відділі колоквії (колоквіуми) склали 12 студентів, на медичному — 16, на правничому — 37 [7].

2. «... в темних, холодних льохах...». Початок діяльності таємного університету

У час канікул робота продовжилась: 1–3 липня 1921 р. у Львові відбувся з'їзд українського студентства Східної Галичини. Результатом його роботи стала резолюція з 21 пункту, третина з яких була присвячена питанню Українського університету. Зокрема, постановили продовжувати творення високих шкіл у Львові, закликали студентів до навчання у Львові, а не за кордоном (крім тих, хто вибирав собі спеціальність, фахової освіти для якої в краї не могли забезпечити) [7], оголосити бойкот тим, хто вступав у польські університети, а також їхнім батькам.

Рис. 5. Сенат таємного Українського університету у Львові, 1921 р. Сидять: Мирон Кордуба, Мар'ян Панчишин, Василь Щурат, Іван Куровець, Макс Левицький; стоять: Іван Раковський, Володимир Вергановський, Роман Ковшевич, Максим Музика, Мирон Вахнянин [13].

У той же час відбулось і засідання викладачів університетських курсів та тих, хто мав долучитись до викладання, на якому вибрано перший сенат Українського університету на 1921/22 академічний рік (див. Рис. 5). Ректором став Василь Щурат, проректором Мар'ян Панчишин, деканами Мирон Кордуба на філософському, Володимир Вергановський на правничому, Іван Куровець на медичному факультетах. До складу Сенату увійшли ще продекани Володимир

Левицький, Макс Левицький і Максим Музика і делегати: Іван Крип'якевич, Роман Ковшевич і Мирон Вахнянин. Секретарем Сенату обрали І. Крип'якевича. Сенат відразу приступив до створення наукової програми і підбору викладачів [7].

У вересні 1921 р. всі рішення і практичні кроки щодо організації у Львові Українського університету підтримала і схвалила Українська міжпартійна рада — на той час найвища українська політична установа в Галичині [1, с. 17].

Запис до Українського університету почався 15 вересня 1921 р. Ще перед його початком через українську пресу було оголошено прохання за підписом В. Щурата до львівського громадянства надавати помешкання студентам, що мали приїхати на навчання. Це оголошення викликало незадоволення польського студентства і воно вимагало від поліції недопущення діяльності Українського університету. Реакція поліції вилилась у ревізію в приміщеннях «Академічної громади». При ревізії забрано близько 80 індексів (див. Рис. 9 і Рис. 10) з попереднього року університетських курсів й кілька чистих вписових карт [14]. Як наслідок, приміщення було опечатано (пізніше, 18.03.1922 р. була заборонена сама «Академічна громада»). Також у поліції були допитані ректор університету В. Щурат, активні студенти Я. Чиж і М. Матчак [7]. Пізніше у помешканні В. Щурата поліція провела обшук у пошуках документів, які б стосувались університету [15].

Саме тому, зважаючи на таке ставлення влади, що привело до нелегального становища університету і підпільного навчання у ньому, у сучасників він отримав назву таємного (тайного, як тоді говорили).

У цей час пролунав постріл, який, зокрема, поцілив і у справу Українського університету.

2.1. Праця попри переслідування поліції

У неділю 25 вересня, Степан Федак, один із лідерів української студентської молоді у Львові і в той же час бойовик Української Військової Організації (УВО), вчинив замах на голову Польської держави Юзефа Пілсудського, який приїхав до Львова на відкриття «Східних Торгів». Пілсудський залишився неушкоджений, але було поранено львівського воєводу Казимира Грабовського. Приводом для замаху використали перепис населення, який був оголошений владою ще влітку і мав відбутися 30 вересня. Українська громадськість була проти цього, бо Східна Галичина на міжнародному рівні формально ще не була визнана за Польщею, а цим переписом польська влада, показувала, хто тут господар.

Той факт, що С. Федак був студентом Таємного університету, підштовхнув польську пресу пов'язувати замах Федака з творенням Українського університету. Тому після замаху репресії проти українських студентів набули масового характеру. Багато їх було заарештовано. Також арештовано в перших днях жовтня ректора університету др. В. Щурата, секретаря др. Б. Барвінського, та кількох професорів Українського університету, які просиділи у в'язниці декілька місяців [1, с. 18]. Крім того на викладачів університету проводився й інший тиск. Так Рада шкільна закликала всіх професорів Українського університету, що займали державні посади до виправдання щодо закидів, що вони викладають на Українському університеті. У „związku sędziów”, оскільки серед викладачів в університеті були й деякі високі судові урядники, проводились заходи, щоб адвокатська палата притягнула до дисциплінарної відповідальності тих адвокатів, які викладали в університеті [7].

Незважаючи на розгорнуті переслідування, 23 жовтня відбулася урочиста інаугурація з інаугураційною лекцією у великому залі Народного Дому. Це все відбулось легально, тому що організовувалось від імені Товариства наукових викладів ім. Петра Могили. Інаугураційну промову замість ректора В. Щурата, що перебував в ув'язненні, виголосив проректор др. Мар'ян Панчишин [7].

Через переслідування студентів і закриття існуючих студентських організацій, 20 листопада 1921 р. відбувся II з'їзд українського студентства у Львові, на якому було створено «Краєву Студентську організацію», що стала центральною для усіх українських студентів Галичини. Вона вибрала провід, Українську крайову студентську раду (УКСР), а найвищим органом був загальний крайовий студентський з'їзд. Одним з головних завдань новоствореної організації було забезпечення роботи Українських Високих Шкіл [7].

Гоніння на університет привели до того, що поліція викривала заняття і зривала їх, вриваючись у приміщення, де вони проходили. Доводилось шукати нові «недискредитовані» приміщення, які іноді дуже приблизно надавались до проведення лекцій. Проводились обшуки професорів і студентів, а також у їхніх приватних помешканнях. 10 грудня 1921 р. о 6 й годині поліція одночасно вдерлась до шести приміщень, де в той час проходили лекції [7]. Зокрема, у приміщенні школи Українського Педагогічного Товариства (з 1926 року — «Рідна школа») по вул. Мохнацького, 12 (зараз — вул. Драгоманова, 12) майже годину 67 студентів стояли з руками догори. Поліція провела обшук, конфісковуючи список присутніх, конспекти, приладдя, а 8 студентів забрали до відділку [6, с. 89]. Проводились допити

професорів, які викладали лекції, в їхніх квартирах робили обшуки. Так, 11 грудня 1921 р. було проведено ревізію в домі Кирила Студинського [16].

З пізнішого меморіалу Сенату Українського університету довідуємось, що протягом першого року діяльності університету було заарештовано понад сотню студентів, частина з яких просиділа у в'язниці більше року. Арештовували також викладачів університету, а тих, хто перебував на державній службі, поставили перед дисциплінарним судом [6, с. 92].

Так почалась діяльність Українського таємного університету. Як образно висловлювалось в одному з закликів КОБУСу [17], який наводить В. Мартинець, університет зародився «... в темних, холодних льохах, у недостережних для ока львівських пивницях, схований перед оком гінчих собак, ріс, не дивлячись на перешкоди з боку ворога, який хотів його знищити у зародку.»

Попри поліцейські облави університет працював. Під кінець першого навчального року 28.05.1922 р відбулось засідання Сенату університету, на якому було проведено вибори керівництва. Ректором знову залишився В. Щурат, а проректором М. Панчишин. На медичному факультеті деканом став М. Вахнянин, продеканом — І. Куровець, делегат — М. Музика, а на правничому і філософському факультетах декани і продекани після виборів залишилися ті самі. На цьому ж засіданні затверджено офіційну назву: Український університет у Львові [7].

30 червня 1922 р. закінчився 1921/22 перший академічний рік Українського університету у Львові з такими підсумками: усіх студентів було 1258, в тому числі 69 студенток. На філософському відділі було 235 звичайних студентів (з них 35 дівчат), на правничому відділі було 608 дійсних, в тім числі 12 студенток, на медичнім відділі 185 звичайних, в тім числі 22 студентки. Решту становили так звані надзвичайні слухачі та госпітанти. Для того, щоб бути звичайним студентом потрібно було подати документи про закінчення класичних та реальних середніх шкіл. Хто був не в змозі це зробити, міг проходити навчання лише як надзвичайний студент або госпітант [7].

Вже від початку першого академічного року при університеті почав працювати четвертий відділ, технічний, але вже до кінця 1921/22 академічного року він почав набувати характер окремої вищої школи і вже з наступного року почав діяти як нелегальна Українська політехнічна школа (з вересня 1923 р — Українська висока технічна школа). Ректором був інженер Віктор Лучків. Усіх кафедр на Українському університеті було в тому році 58, з них на філософському

відділі було 26, на правничому 22, а на медичному 10. В Українській політехнічній школі кафедр було 8, а студентів 150 [6, с. 89].

2.2. У міжнародній політиці

Прийшов етап, коли справа таємного Українського університету і взагалі Українських Високих Шкіл (так називали таємні університет і політехнічну школу разом) отримала широкий міжнародний розголос. Так, влітку 1922 р. в Празі проходив Конгрес українського студентства західноукраїнських земель та еміграції. На ньому були представники від Українського таємного університету. Вони ознайомили усіх зі складними умовами діяльності закладу та розповіли про переслідування польською владою. Делегати конгресу звернулися до представників Всеукраїнського студентства, в усіх країнах світу з проханням допомоги таємному вузові хоча б морально, щоб найшвидше домогтися його визнання більшістю закордонних вищих учбових закладів [9]. Учасники конгресу надіслали, підписаний майже 25 тис. студентами, протест проти дій польської влади в Східній Галичині стосовно університету, до Генуезької конференції. Від секретаріату Генуезької конференції надійшла відповідь, що це питання буде порушуватись перед польським урядом [18].

Також на Конгресі для координації роботи всього загалу українських студентів було створено Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС), а для матеріального забезпечення студентів на еміграції — Центральна допомога українського студентства (ЦЕДУС), з осідками в Празі [7]. ЦЕСУС став членом Confederation Internationale d'Etudants, відтак справа університету постійно порушувалась на конгресах цієї організації [6, с. 108].

Після заснування ЦЕДУСу проявилась одна тенденція. Все більше студентів почало виїжджати на навчання за кордон: «Значна частина студентства в краю захоріла на пошесть виїзду за границю, підшукуючи для цього найрізніші причини: всьо нагло схотіло студіювати експортну академію, гірничу і т.д., про які перед тим той чи інший студент не раз вжє філософ, або правник III-го року, перед створенням ЦЕДУСу й не думав» [7].

УКСР не мала заперечень для виїзду тих студентів, хто мав власні кошти на навчання за кордоном. Однак, якщо кандидат на закордонне навчання розраховував на допомогу ЦЕДУС, то мав отримати згоду УКСР. А для цього існували певні умови: зокрема, допомога надавалась тільки тим, хто не міг отримати потрібної вищої освіти в краї через відсутність відповідних фахових українських вищих шкіл. До таких студентів також входили студенти медичного факульте-

ту, а також Української політехнічної школи, де могли забезпечити тільки 2 перших роки навчання. Серед вимог було знання однієї з іноземних мов або, що цікаво, есперанто, штучної мови, яка тоді була дуже популярна і подавала надії, що зможе стати універсальною мовою міжнаціонального спілкування. При цьому до переліку тих іноземних мов не входили німецька, російська, чеська, італійська, тому що їх знала більшість студентів [9].

Одним з наслідків інтервенції українського студентства на міжнародну арену став закон про воєводську автономію і про заснування українського університету на протязі двох років, прийнятий польським Сеймом 26 вересня 1922 р. Готуючи цей закон, польська влада мала на меті схилити Ради Амбасадорів до передачі формальних прав на Східну Галичину Польській державі.

Разом з тим 5 листопада 1922 р. польський уряд запланував провести вибори до Сейму. Східна Галичина також була включена у виборчий процес і поділена на округи, хоча остаточно за Польщею ще не була визнана. Українські радикальні сили, зокрема УВО, в знак протесту почали кампанію проти виборів, яка, крім пропагандистської роботи, складалась з актів саботажу та терору проти польських урядовців і полонофілів з українського середовища (найбільш відомим стало убивство Сидора Твердохліба, що був кандидатом на посаду до Сейму). Тому в кінці жовтня 1922 року у зв'язку з ситуацією, спричиненою проведенням виборів у Східній Галичині, польська влада на місяць арештувала майже всю українську інтелігенцію, зокрема, майже всіх студентів університету й урядовців університетської канцелярії. Відтак навчання на цей період призупинилось [1, с. 20, с. 28].

Напевне, ці події описує замітка голови УКСР П. Гана, яку подає у своїй роботі В. Мартинець: *«Пише мені товариш листа: „Сидимо вже другий тиждень. Є нас понад 200. Маємо окремі келії, окремі райони в колишньому монастирі св. Бриґіди. Вже ніхто не задрить тим, що на волі, навпаки, ті, що прибувають щодня й щоночі до переповнених келій, оповідають нам, що соромилися саме тому, що їх ще не заарештовано. Тягне чоловіка, бачите, до товариства, і коли Українському Університетові треба розміститися в цих «гостинних» мурах, де конали рештки українських полонених вояків, то це для нього нова честь. Вільні хвилини, якими обдарувала нас конституція відродженої Речі Посполитої, за браком поважного зайняття, невистачання їжі, води, проходу, книжок — використовуємо на мистецьку насолоду. Співаємо. Спів цей лютить наших сторожів до нестями. Двох товаришів із келій чи-*

сло 30 за це вже до крові збито, а в усіх відібрано сінники. Тихо потім стало. Цілий Український Університет спав після того на голій долівці. А другого дня запанувала вже мертва тиша по келіях. Всі розпочали голодівку. І це ще більше розлютило вартових, ніж сам спів»» [6, с. 95].

15 жовтня 1922 р. Товариство наукових викладів ім. Петра Могили планувало провести інаугурацію університетських викладів у приміщенні музичного товариства ім. Лисенка. Польська поліція стала на заваді проведення лекцій, а голові товариства І. Раковському заборонила влаштовувати будь-які виклади. Усіх, хто прийшов на інаугурацію й очікував на промови ректора В. Щурата і професора І. Свенціцького, поліція не пустила у приміщення. У відповідь на це студенти і представники української громадськості влаштували гучну демонстрацію. Вони проспівали український національний гімн та декілька патріотичних пісень. Коли поліція почала їх розганяти, студенти організовано пройшли вулицями міста зі співами [1, с. 20].

Через такі переслідування польської влади 15 листопада 1922 р. сенат таємного Українського університету надіслав меморіал до однієї з найвищих міжнародних організацій того часу — Найвищої Ради Мирової конференції в Парижі та Союзу народів в Женеві, детально описуючи ситуацію, в якій проводив свою діяльність університет. Сенат університету висловлював сподівання на допомогу Найвищої Ради, в ім'я свободи науки, протестував проти насильства окупаційної влади та польського шовінізму, просив створення умов для забезпечення нормальної життєдіяльності університету [1, с. 20–22].

Тим не менше, у цей рік існування університету збільшилась кількість кафедр на філософському і правничому факультетах. Це означало і збільшення кількості викладачів. Патріарх Йосип Сліпий у своїх «Споминах» пише, що запрошували навіть його для викладання канонічного права на правничому факультеті [19, с. 116]. Активною була діяльність фахових студентських товариств. Було створено товариство «Філософська громада», яке об'єднувало понад двісті студентів. При ньому діяли гуртки: україністів, історичний, природничий, класичної філології, математичний [20].

Зважаючи на прийнятий 26 вересня 1922 р. польською владою закон про майбутнє заснування українського університету, УКСР вирішила докласти всіх зусиль, щоб легалізувати Український університет у Львові, як приватний Український університет (із застереженням, що легалізація має відбутися без політичних уступок з українського боку). З цією метою УКСР скликала Анкету (коле-

гіальне вирішення проблеми). На Анкету, що відбулася 12 лютого 1923 р., було запрошено Сенат університету, провідників українських політичних партій і керівників культурних установ [7]. На Анкеті вирішено продовжувати університетську акцію, а також було вибрано Кураторію, яка складалась із ректорів Українських Високих Шкіл, представників університетського Сенату, трьох представників студентства та представників українських організацій (таких як НТШ, «Просвіта», «Українське педагогічне товариство», «Сільський господар», «Центро-банк», «Земельний банк») і представників політичних партій: Української трудової партії, Української партії національної, Української Соціалістично-радикальної партії, Української Соціально-демократичної партії, Галицько-Руської організації. Головою Кураторії було обрано Володимира Децикевича, колишнього віцеданісника Галичини за «двоєдиної монархії», у той час члена Тимчасового Самоуправного Виділу у Львові. Він був незмінним керівником Кураторії за весь час її існування, а незмінним її секретарем був Василь Мудрий [1, с. 22–23].

У цей час польська влада проводила переговори з українцями про відкриття університету за посередництвом графа Станіслава Лося, який мав реноме відомого українофіла. З українського боку в них брав участь ректор Українського університету В. Щурат. Невдача переговорів привела до непорозумінь в Сенаті університету, взаємних звинувачень. Внаслідок цього В. Щурат пішов з посади ректора 8 березня 1923 р. [15].

14 березня 1923 р. відбулась подія, яка змінила політичну реальність для українців: приєднання Східної Галичини до Польщі. Рада Амбасадорів видала акт про визнання прав Польської держави на Східну Галичину, із застереженням, що на території останньої необхідний автономічний устрій. Тепер уже після фактичного утвердження польської влади відбулось і формальне визнання. Тим не менше початковий ентузіазм українських студентів у справі Українських високих шкіл ще не згас, тому на зборах голів повітових і окружних студентських рад 27 березня вирішили продовжувати розпочату справу усіма засобами [7].

Нові реалії спричинились до скликання Кураторією другої Анкети у справі Українських Високих Шкіл. Крім учасників попередньої Анкети у новій брали участь делегати від Волинської Української Парламентарної Репрезентації та представники української преси (всього було 108 учасників). Питаннями, які обговорювались були легалізація Українських Високих Шкіл та їх удержавлення. За результатами роботи Кураторія подала петицію для польського Сейму

і Сенату з проектом рішення питання Українських Високих Шкіл. Сейм переслав петицію до освітньої комісії, яка її так і не розглянула [1, с. 23–25].

Варто ще згадати, що до Університету іноді зараховують мистецький факультет, у який перетворилась художня школа організована у 1922 р. у Львові художником Олексою Новаківським. Вважається, що під кінець 1923 р. він долучився до університету у вигляді четвертого факультету. Але і фактично, і формально він з університетом ніколи не був тісно пов'язаний, оскільки, в університеті ніхто не знав, скільки студентів навчається в цій школі (чи факультеті) та які там наукові плани. Однак, про цей факультет дуже піклувався митрополит Андрей Шептицький і навіть проводив лекції на мистецькі теми для його слухачів [1, с. 36].

У другому академічному році в університеті було записаних 1014 студентів, у той час в Українській політехнічній школі — 64 студенти [1, с. 34].

Після 14 березня 1923 р., крім звичайних поліцейних облав і арештів, польська влада взялась і до інших методів боротьби з Українським університетом. Були видані розпорядження про дисциплінарні розслідування проти тих українців, які викладали у Високих Українських Школах, будучи на державній службі. Так 20 червня 1923 р. від Львівської шкільної кураторії усім навчальним закладам прийшов лист з вимогою вчителям припинити роботу в нелегальній установі під загрозою звільнення з посади і дисциплінарного слідства. Кураторія Львівської шкільної округи 11 липня 1923 р. видала розпорядження про заборону професорам державних гімназій викладати в Українському університеті. За подання польської поліції це розпорядження довели І. Раковському та іншим викладачам Української академічної гімназії — В. Кучеру, Я. Гординському, Ю. Полянському [18].

Це дуже вдарило по філософському факультету, оскільки більшість викладачів цього факультету були професорами гімназій. Тому робота факультету опинилась під загрозою, зокрема, це призвело до того, що частина курсів перестала читатися. Не допомогли і заклики до українських професорів за кордоном із проханням, приїхати і викладати у Львові. Це і зрозуміло, зважаючи на умови, в яких діяв університет [7].

3. «...не говоріть голосно, уважайте, бо за нами стежать...». Останній період життя університету в нових реаліях

3.1. Загасання діяльності університету

Черговий 1923/24 академічний рік почався оптимістично. У порівнянні з попереднім роком кількість записаних студентів не зменшилась, хоча усі студенти медичного факультету, що відбули два роки навчання, мусили продовжувати навчання за кордоном. Особливістю набору у цей рік був значний приплив абітурієнтів, що були щойно після школи, і зовсім недавно здали «матуру» (екзамен на атестат зрілості). Пояснювалось це тим, що в українському середовищі багато хто вірив, що в 1924 р. згідно закону від 26 вересня 1922 р. буде таки засновано український державний університет і у ньому буде зараховуватись навчання відбуте в таємному Українському університеті [7].

Однак посилення поліційного переслідування розвіяло ці ілюзії. В. Мартинець наводить хроніку, яка друкувалась в таємному «Інформаційному листку» УКСР і з якої видно, що протягом листопада поліція 7 разів вдиралась на заняття і зривала їх, відбирала хімічне і геометричне приладдя, конспекти, заарештовувала студентів і викладачів.

Приведемо, для наглядності, опис наскоку поліції, відтворений з документальною точністю у повісті Юліана Редька [21] «Дурні діти», яку він опублікував під псевдонимом Юрій Крук-Мазепинець, вивівши під прізвиськом Мулич професора Володимира Кузьмовича:

«Ранком о 7 годині Ігор поменшими вуличками пробирався до площі св. Юра; там десть, у лабіринті святоюрських будинків, мав відбутися виклад з фізики. В сінях стояв один старший студент і вказував дорогу. Довгими коридорами, звертаючи то сюди, то туди, дістався до кімнати, призначеної на лекцію. Тут було вже до двадцяти студентів і студенток. Невдовзі зійшлося ще стільки. Було і кілька медиків з вищих курсів, а всі інші — це перший рік, студенти, що вперше мали бути на університетському викладі. Кожен наготував собі олівець та записник, щоб не пропустити жодного слова професора. Настрій якийсь незвичайний, трохи тривожний. У кожного думка: прийде поліція, чи не прийде? Найбільше цим зацікавлені ті, що досі ще не мельдовані (не прописані) у Львові...»

Відкриваються двері з суміжної кімнати. Серця здригнулись:

— Хто? Поліція?

Входить професор Мулич. Легше відітхнули. Високий, гарно збудований, молодий ще професор підходить до стола, вітаючись із студентами, що встали при його вході.

— О, то вас багато зібралось, панове, — говорить, оглядаючи аудиторію. Усе перший курс? Ну, добре

Професор заявляє, що фізику викладатиме двічі на тиждень. Просить уважно слухати і вдома повторяти, бо вчитись не буде легко: приладів нема, експериментів годі буде робити, теоретично треба буде вивчати те, чого інші, і щасливіші мають змогу вчитись на досвідах. Приступає до самої речі, дає визначення фізики, пояснює її завдання...»

З тріскотом відчиняються двері.

— В іменю устави проше се не рушаць! — кричить з порога комісар поліції. А лице в нього таке налякане, смішне, що студенти починають уголос реготатись. Збентежений комісар повертається в коридор, за секунду приводить із собою кількох «постерункових» зі штиками на гвинтівках і кількох агентів. Поліцейським наказує стати при дверях, «нікого не пуцаць», агенти перевіряють документи. Комісар звертається до професора:

Оглядає легітимачію:

— Як се пан назива?

— Там написано.

— Пан викладав?

— Так, викладав.

— Що пан викладав?

— Фізику.

Мулич, не збентежений нітрохи поліцейським візитом, відповідає таким самим спокійним, зрівноваженим тоном, як хвилину тому викладав. Студенти за його прикладом ведуть себе так само. Легітимування та списування всіх студентів триває досить довго, майже дві години. Студентам, що не встигли поховати свої конспекти, відібрали їх, а під кінець казали всім розійтись. Два студенти не мали мельдункових листків, і їх ведуть до дирекції поліції. Інші юрбою йдуть за ними, шуткуючи голосно з комісара, агентів, поліцаїв. Люди здивовано зглядаються на такий дивовижний похід, не знаючи, що це значить. Аж якийсь батярчук здогадався:

— Не веце? Та то українські університет ідзе!

Затриманих студентів незабаром відпустили, а в харчівні цього дня говорили тільки про те, що медики в цьому році зробили початок.» [22]

Чимдалі, тим більше поліція викривала приміщення, де проводились заняття, запечатуючи та погрожуючи інституціям, власникам приміщень, закриттям, а то й закривала ці інституції. Це привело до того, що більшість занять почали проводити у приватних квартирах викладачів. Однак навіть туди приходила поліція [6, с. 96].

Тодішні настрої змалював тодішній президент ЦЕСУС Микола Масюкевич, слова якого приводить В. Мартинець: *«Все активне у Львові живе лише нинішнім днем, не думаючи про те, що завтрашній день принесе, не знаючи, де опиниться, чи далі на вільній стороні, чи в «Бриґадах». Завважають на кожному кроці «не говоріть голосно», «уважайте», «бо за нами стежать» і т.п. — це атмосфера, в якій живе, виховується та студіює наша молодь.» [6, с. 97]*

Це не могло не позначитись і на кількості студентів. Тоді як у зимовому семестрі 1923/24 академічного року університет мав на правничому факультеті 529 студентів, на філософському — 327, на медичному — 171, то вже у літньому ці числа помітно зменшились до 362, 282 і 148 студентів відповідно [7].

В силу об'єктивних і суб'єктивних умов існування університету було приречене. Уже було усім зрозуміло, що ніхто дипломів таємного Українського університету у Польщі визнавати не буде. Тому одні українські студенти попри бойкот все більше почали записуватися до польських вищих учбових закладів, інші почали масово виїжджати на навчання до інших країн [7].

3.2. Останні акорди

Початок 1924/25 академічного року показав, що відвідування університету значно впало. Зрозуміло, що дуже багато студентів, які починали навчання ще до війни, в університеті його закінчили і залишили свою таємну *“alma mater”*. Але припливу нових студентів було дуже мало. Причина була очевидною. З невизнанням освіти, яку надавав таємний Український університет, державою випускники втрачали можливості отримати хорошу посаду, це обіцяло ускладнення навіть при претендуванні на деякі становища в українських установах [1, с. 35].

Урядова заборона працівникам державних установ викладати в таємному університеті вела і до зменшення викладачів. Так, ще 1 липня 1924 року на М. Кордубу, який викладав в академічній гімназії,

було накладено дисциплінарне стягнення й затримано платню, внаслідок чого він припинив роботу в університеті [23].

Ще одним ударом по справі університету став провал переговорів, які у 1924 році проводив уряд Владислава Грабського щодо реалізації сеймової постанови 1922 року про утворення Українського університету. Романа Смаль-Стоцького, який проводив переговори з українського боку, почали звинувачувати у зрадництві. УВО погрожувало йому та іншим професорам, які погоджувались зайняти кафедри у новому університеті фізичною розпратою [24].

В українському суспільстві почали задумуватись над конкурентоздатністю Українських Високих Шкіл, зважаючи як на втрату інтересу молоді до навчання в нелегальних інституціях так і на відтік кваліфікованих викладачів [24]. Це відбивалося і на Кураторії, яка була покликана забезпечувати навчання студентів та подальше їх працевлаштування після закінчення навчання. Ці питання стали предметом тривалих, але в основному безперспективних обговорень. Було декілька думок, щодо подальшого існування Українських Високих Шкіл, однак з часом при реальному погляді на речі почала переважати точка зору, що подальше існування таких нелегальних інституцій є недоцільним. Тому врешті-решт Кураторія переважною більшістю голосів вирішила з кінцем академічного року 1924/25 на необмежений час припинити їх роботу. Таким чином, Український університет, а з ним і Українська висока технічна школа з кінцем липня 1925 р. припинили вести свою діяльність. Хімічна лабораторія та бібліотека перейшли до Наукового товариства ім. Шевченка, інше майно — до «Просвіти» та Українського Національного Музею [1, с. 35–36].

4. «В катакомбах горів смолоскип української науки». Навчальний процес в університеті

Зазвичай вважають, що таємний Український університет було організовано на зразок університетів Західної Європи. Хоча, зрозуміло, що структура, керівництво і організація навчального процесу будувалися на взірць довоєнних австрійських університетів, які свого часу закінчила основна маса викладачів таємного університету. Зокрема, це вилилось у формулу з трьох факультетів: філософського, правничого і медичного.

Після відставки ректора В. Щурата, університетом керував лікар М. Панчишин, а після нього — адвокат Є. Давидяк (див. Рис. 6). Насправді після М. Панчишина ректором був обраний математик

М. Чайковський, який, однак, відмовився від посади внаслідок протиріч [24].

Рис. 6. Ректори Українського університету у Львові: Василь Шурат (1871–1948), Мар'ян Панчишин (1882–1943), Євген Давидяк (1879–1962). [25]

В. Мартинець подає такі цифри про структуру університету на піку його розбудови: філософський факультет мав 28 кафедр, правничий — 25 кафедр, медичний — 10 кафедр. Через недостатню матеріальну базу (відсутність лабораторій, клінік, медичних препаратів) на останньому факультеті могли забезпечити тільки 2 роки навчання, тоді як на перших двох тривав повноцінний курс — 4 роки [6, с. 90].

У того ж таки Мартинця приведений список кафедр філософського факультету [26]:

1. Україністика: Кафедри — а) історії старої української літератури, б) історії нового українського письменства.
2. Славістика: Кафедри — а) російської мови й літератури, б) порівняльної граматики слов'янських мов.
3. Історія: Кафедри — а) історії України, XII–XVII, б) всесвітньої історії.
4. Педагогіка: Кафедри — а) педагогіки, б) історії педагогіки.
5. Філософія: Кафедри — а) теорії пізнання, б) філософії пропедевтики (експериментальної психології).
6. Природничі науки: Кафедри — а) зоології, б) біології, в) ботаніки.

7. Фізика: Кафедри — а) експериментальної фізики, б) теоретичної фізики.
8. Математика й геометрія: Кафедри — а) алгебри, б) нарисної геометрії, в) вищої математики.
9. Журналістика.
10. Західноєвропейські літератури: Кафедри — а) німецької літератури, б) французької літератури, в) англійської літератури.
11. Мистецтво: Кафедри — а) теорії пластичного мистецтва України, б) давнього мистецтва України.
12. Гігієна.
13. Риторика.
14. Класична філологія й література: Кафедри — а) римська, б) грецька.

У цей же час Українська висока технічна школа (у яку переріс технічний факультет при університеті) мала 4 факультети: будівельної інженерії з 17 кафедрами, машиновий з 17 кафедрами, лісово-агрономічний із 27 кафедрами й хімічний із 9 кафедрами. Тоді як на перших трьох факультетах навчання було 2 роки, останній забезпечував тільки 1 рік навчання. Такі малі терміни теж пов'язані з відсутністю достатнього матеріального забезпечення. Потім студенти, як і у випадку з медичним факультетом, мали продовжувати навчання за кордоном [6, с. 90–91].

Викладацький склад таємного університету був дуже потужним. Читаючи імена викладачів бачимо цілу плеяду імен, знаних в українській науці. В. Мудрий подає такий список професорів і доцентів філософського факультету: Д-р Степан Бaley (1885–1952, психолог, згодом професор Варшавського університету, автор першого підручника з психології українською мовою (1922), член НТШ); Михайло Галушинський (1878–1931, український педагог, публіцист, співзасновник УНДО, Член НТШ); д-р Богдан Барвінський (1880–1958, історик, бібліограф, архівіст, дійсний член НТШ, пізніше завідувач відділу рукописів Львівської філії бібліотеки АН УРСР); д-р Іван Брик (1879–1947, філолог-славист, історик, дійсний член НТШ); Ярослав Гординський (1882–1939, літературознавець, історик літератури, дійсний член НТШ); д-р Філарет Колесса (1871–1947, етнограф, дослідник української народної творчості, дійсний член НТШ); д-р

Іларіон Свенціцький (1876–1956, мовознавець та мистецтвознавець, дійсний член НТШ, згодом професор Львівського держуніверситету ім. І. Франка, директор відділу Інституту мовознавства); д-р Кирило Студинський (1868–1941, літературознавець, до 1918 року професор Львівського університету, голова НТШ з 1923 р., згодом академік АН УРСР); д-р Василь Щурат (1871–1948, поет і перекладач, перший ректор Українського університету, літературознавець, голова НТШ до 1923 р., згодом академік АН УРСР); д-р Мирон Кордуба (1876–1947, історик, декан філософського ф-ту, дійсний член НТШ, згодом професор Варшавського та Львівського університетів); д-р Іван Крип'якевич (1886–1967, історик, дійсний член НТШ, згодом академік АН УРСР); д-р Спиридон Кархут (1869–1931, декан філософського ф-ту, автор підручника старослов'янської мови); д-р Володимир Кучер (1885–1959, фізик, автор підручника фізики, згодом проф. Львівського торгово-економічного інституту, дійсний член НТШ); д-р Юліян Гірняк (1881–1970, відомий вчений у галузі хімії та фізики, публіцист, дійсний член НТШ); д-р Володимир Левицький (1872–1956, професор, математик, дійсний член НТШ, згодом голова НТШ, пізніше професор Львівського державного університету ім. І. Франка); д-р Микола Чайковський (1887–1970, український математик, дійсний член НТШ); д-р Роман Цегельський (1882–1956, фізик, педагог, дійсний член НТШ); д-р Олександр Тисовський (1886–1968, біолог, основоположник Пласту, дійсний член НТШ, професор Львівського Державного Університету); проф. Леонід Білецький (1882–1955, літературознавець, дійсний член НТШ, пізніше президент Української вільної академії наук); проф. Петро Холодний (1876–1930 учений-хімік, художник, колишній міністр народної освіти Української Народної Республіки); Антін Генсьорський (1889–1970, мовознавець); д-р Іван Зілинський (1879–1952, мовознавець, фольклорист, дійсний член НТШ); д-р Юрій Полянський (1892–1975, геолог); проф. Платон Лушпинський (1880–1950, літературознавець); Михайло Рудницький (1889–1975, літературознавець, літературний критик); Юрій Рудницький (1884–1937, письменник, писав під псевдонімом Юліан Опільський, педагог); Іван Раковський (1874–1949, біолог, дійсний член НТШ, згодом голова НТШ, автор праць з антропології та зоології); д-р Остап Макарушка (1867–1931, філолог, дійсний член НТШ); Осип Роздольський (1872–1947, етнограф, фольклорист); проф. Михайло Возняк (1881–1954, історик літератури, згодом академік АН УРСР, згодом професор Львівського державного університету ім. Івана Франка) [1, с. 18–19].

У спогадах Юліана Редька зустрічаємо й інші імена виклада-

чів філософського факультету: д-р Омелян Терлецький (1873–1958, історик, дійсний член НТШ, згодом доцент Львівського державного університету ім. І. Франка); Михайло Тершаковець (1883–1978, дійсний член НТШ, автор багатьох розвідок з української літератури); д-р Яким Ярема (1884–1964, літературознавець, згодом доцент Львівського державного університету ім. І. Франка), проф. д-р Мирон Зарицький (1889–1961, математик, дійсний член НТШ, згодом професор Львівського державного університету ім. І. Франка); Микола Мельник (1875–1954, ботанік, автор номенклатурного словника вищих рослин); д-р Іван Сітницький (1881–1947, математик, автор підручників для середньої школи).

На медичному факультеті фізику викладав д-р Володимир Кузьмович (1886–1943?, фізик, журналіст, член УНДО) [22].

Викладачами були не тільки представники Галичини. Зокрема, з приведеного списку колишній міністр освіти в уряді УНР, художник П. Холодний, викладав хімію і фізику, а літературознавець Л. Білецький — методологію української літератури. В. Мудрий згадує також юриста М. Корчинського, колишнього Державного секретаря Ради народних міністрів УНР доби Директорії, та Юникія Шимонича, колишнього члена Центральної Ради, який викладав економічні дисципліни і якого тільки умовно можна назвати представником Наддніпрянської України, оскільки він є уродженцем Тернопільщини [1, с. 30]. У таємній політехніці викладав Іван Фещенко-Чопівський [27], колишній міністр народного господарства УНР. У 1923 році, будучи професором Гірничо-металургійної академії в Кракові, він отримує запрошення від ректора В. Лучківа (див. Рис. 7) і регулярно доїжджає до Львова для читання лекцій з металознавства [28].

Провідну роль при формуванні кафедр, програми занять, підбору предметів та лекторів, як видно зі списку викладачів, відігравали вчені НТШ. Курс лекцій, що читався в університеті з природничих дисциплін, відповідав курсові інших університетів. Вибір окремих предметів був спричинений особистими науковими зацікавленнями вчених НТШ, що надавало загальному курсові лекцій індивідуального забарвлення. Окрім цього студенти відзначали піднесений емоційний настрій при читанні лекцій. Ще більшою мірою це стосується курсу лекцій із суспільних дисциплін, де було сформовано унікальні лекційні цикли, особливо в галузі українознавства. Частина підручників, якими користувалися студенти, також була написана вченими НТШ, а деякі цикли лекцій, прочитані в університеті, були опубліковані. Ще до закриття українських високих шкіл з друку ви-

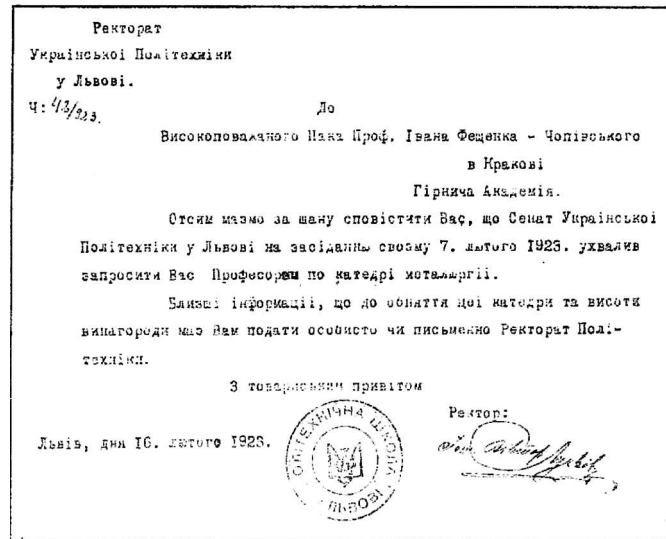

Рис. 7. Запрошення Івана Фещенка-Чопівського до участі в роботі Української політехніки у Львові [29].

йшли «Правописні правила, прийняті НТШ у Львові» (Львів, 1923), «Українська номенклатура вищих рослин» (Львів, 1922) М. Мельника, «Теорія зглядности» В. Кучера (Львів, 1922). Можна припускати, що принаймні частина теоретичних курсів створювалася безпосередньо в процесі роботи (зокрема, М. Кордуба написав курс «Методологія історії», а І. Крип'якевич — «Українська історіографія») [3].

У 1923 році також було організовано видання першого наукового студентського журналу «Історичний вістник», де друкувались статті студентів-учасників семінару проф. І. Крип'якевича. Вдалось випустити у світ тільки 3 числа [24].

Організація занять через негативне ставлення влади та постійні поліційні переслідування мала свою специфіку. Вражає, як вдавалось організовувати роботу Українських Високих Шкіл, які не мали постійних приміщень, проводити лекції і семінари, заняття в лабораторіях для сотень студентів, залучаючи десятки викладачів попри намагання поліції це все спаралізувати. Пошуком приміщень займалася канцелярія університету, вона ж узгоджувала час і місце лекцій, повідомляючи про це викладачів. Інформацію до студентів доносили зв'язкові факультетів і груп. Заняття проводилось іноді в зовсім

Рис. 8. Професори та студенти Українського університету у Львові [30].

Рис. 9. Др. Роман Цегельський в оточенні студентів, 1922 рік. Стоять: М. Попель, Зварун, Менда, Кирилюк, Кутний, Данилюк, Гардецький, Богачевський, Букеда. Сидять: Дзера, Карванська, др. Р. Цегельський, Свистун, Бакун [31].

неприспособлених для цього приміщеннях, багатьом студентам доводилось стояти і так робити записи. В окремих випадках замість крісел використовували усі доступні засоби: шафки, бібліотечні східці, старі скрині, складені поліна. Заняття відбувались і на свіжому повітрі на Кайзервальді, і в підвалах, де розміщувались лабораторії і просекторії [6, с. 91–92]. Ось як про це писав Сенат університету у своєму меморіалі: *«Виклади й семінари відбувалися в найрізномордніших і невідповідних до цього приміщеннях, навіть у сутеренах та пивницях, при електричному світлі, а все це тому, що Український Університет мусів вести велике діло науки потайки від польської окупаційної влади, в підземеллях, що нагадують старохристиянські катакомби. В таких от катакомбах горів смолоскип української науки й подавав їй спасенне світло...»* [6, с. 89].

Рис. 10. Студенти філософського факультету Українського університету у Львові [32].

Щоб не привертати уваги поліції, студенти йшли на заняття поодиноці або по двоє і розходились так само. З цієї ж причини не вмикали електричного освітлення, а конспекти писали при світлі свічок. Перед будинком, де були лекції, виставляли сторожу, зазвичай з тих студентів, що в цей час не мали занять. Ось як це було організовано на лекціях професора Панчишина: *«Вартовий давав умовлений сигнал (дзвінком від брами) і, поки поліція виходила на четвертий поверх, був час одному студентові роздягтись і зайти в кабінет лікаря, а іншим поховати препарати й конспекти та прийняти*

Рис. 11. Студенти медичного факультету Українського університету у Львові, 1921 р. [33].

Рис. 12. Група професорів і студентів медичного факультету Українського університету у Львові, 1923 р. У центрі сидять професори (зліва направо): д-р О. Барвінський, д-р М. Музика, д-р М. Панчишин, д-р О. Подолинський, д-р О. Тисовський, д-р С. Балей [34].

вигляд хворих, які чекають прийому» [22].

Також практикувалось викладання посереднім способом — викладач пояснював матеріал у приватних помешканнях найздібнішим студентам, а ті вже переповідали його іншим [24].

Оскільки студентів таємного університету в бібліотеку Університету Яна Казимира не допускали, то в процесі навчання використовувалась література з бібліотек українських наукових, освітніх і культурних товариств, а також з приватних книгозбірень викладачів. Відомо про тиражування текстів лекцій. Також для потреб студентів за можливості проводилась закупка літератури. Зокрема, купили цілу велику бібліотеку покійного професора класичної філології львівського університету Броніслава Кручевича.

Багато коштів також вкладалось в хімічну лабораторію, яка розгорнулась на базі відповідної лабораторії НТШ [1, с. 32].

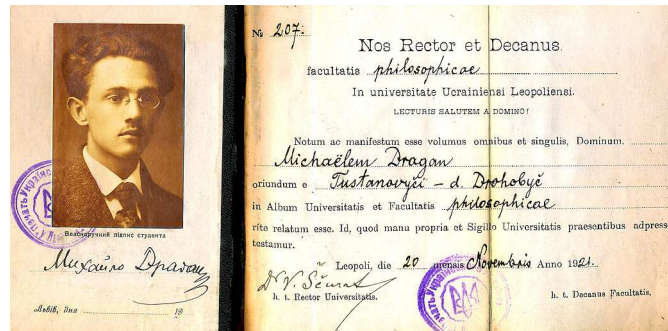

Рис. 13. Лекційний індекс студента Михайла Драгана [35].

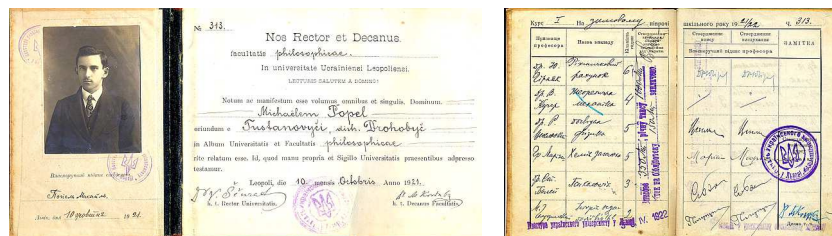

Рис. 14. Лекційний індекс студента Михайла Попеля. Бачимо записи викладачів — фізиків, дійсних членів НТШ Володимира Кучера, Юліана Гірняка, Романа Цегельського [36, 37].

Попри свій нелегальний статус університет прагнув вести діловодство як звичайний учбовий заклад. Студенти мали такий же набір документів, як і в інших вищих школах, зокрема лекційні індекси (залікові книжки), зроблені на зразок довоєнних «заліковок» австрійських університетів. Ці студентські документи виробляла канцелярія університету, яка завідувала й іншими університетськими паперами та архівом. Першим секретарем університету, а відтак керівником канцелярії, став Богдан Барвінський, але на дуже короткий час. Після свого арешту, він відмовився від цієї посади. Її обійняв Василь Мудрий, який і очолив канцелярію. Відомо, що в канцелярії працювали також Максим Брилинський, який завідував справами правничого факультету, Іван Полюга, який відповідав за медичний факультет і частково за філософський, та Іван Дигдалевич. Канцелярія настільки добре конспірувалась, що поліції ні разу не вдалось її викрити та заволодіти документами університету. Це забезпечувалось тим, що мінялись приміщення, нікого з студентів, крім представників певних груп, до канцелярії не допускали, більшість документів перебувала в надійних сховках, а працівники канцелярії опрацьовували тільки необхідні, які у разі небезпеки пакувались у валізи. Останні завдавав собі на плечі і виносив службовий посильний при канцелярії, не привертаючи уваги. Архів складали в потайних місцях бібліотеки НТШ [1, с. 32–33].

Рис. 15. Ескізи печаток університету роботи українського художника-графіка Роберта Лісовського [38].

5. «...нашим святим обов'язком є: всіми силами підтримати нашу молодіж у її змаганні до науки...». Фінансове забезпечення університету

Зрозуміло, що феномен Українського університету не міг відбутися і довго протривати в нелегальному стані без значних фінансових вкладень. Однією з перших, що переказували кошти на справу Українського університету, була діаспора. В. Мудрий пише, що в основі забезпечення університету були кошти в сумі 1000 доларів, які прислала Українська Робітнича Громада в Нью-Йорку. Для порівняння цікаво зазначити, що тоді ця сума становила більш як половину річного державного фінансування львівського університету Яна Казимира [1, с. 17].

Під час існування університетських курсів справами їх фінансового забезпечення займалась «Університетська Комісія» при «Українському Горожанському Комітеті», в основному допомагаючи студентам. Ця організація влітку 1921 року під час канікул ініціювала велику акцію зі збору коштів на Український університет та на студентство серед найширших верств українського населення. Однією з особливостей цієї збірки, було те, що крім грошей ще збирали збіжжя (зерно). Результатом збору стала сума в 2 426 013 мп (марок польських — так називалась тогочасна валюта Польської держави). Більш, ніж четверта частина цієї суми була виділена на університет [6, с. 101]. Студенти мали велику підтримку населення, їм передавали гроші навіть політв'язні. Ось як вони про це писали у своєму листі: *«Та коли дізналися про катастрофічний стан нашої молодіжці під зглядом матеріальним, не могли ми стати байдужими. Такої важної справи годі пускати мимо. Інтелігенції щиро народної брак у нас великий. А без неї народ не варта ніщо, бо ж вона є світлом у темряві. Тому нашим святим обов'язком є: всіми силами підтримати нашу молодіж у її змаганні до науки, щоби тим чином придбати собі щирих і свідомих працівників на народній ниві, і на будуче за чужими не оглядатися»* [7].

Після створення УКСР вкінці вересня 1921 року влаштування збору коштів перебрала на себе саме ця організація. Вона провела обширну збіркову акцію, яка складалась із закінчення збіжжевої збірки, що розпочалась раніше, коляди 1922 року, великодньої збірки та спорадичних менших збірок. Окрім цього за пожертвами на університет УКСР звернулась також до української еміграції. Ці заходи на кінець 1921/22 року дозволили акумулювати 10 715 380,50 мп, 752 — американських доларів, 502 — чеських крон, 280 — австрій-

ських корон, 200 — лей, 300 — карбованців, і 9 срібних корон. Із суми зібраної в марках польських третя частина пішла на забезпечення університету. Найбільша частина з них (десь третина) пішло на філософський факультет: майже тисячу марок польських направили на грошову винагороду викладачам, а решту — на лабораторії (природничу та зоологічну) та книжки [6, с. 102–103].

Викладачам плата визначалась за години занять, місячну платню призначали тільки тим, хто не мав постійної оплачуваної роботи поза університетом. Багато з тих, хто мав таку роботу відмовлявся навіть від погодинної винагороди [1, с. 30]. У перший рік діяльності університету (1921/22) плата за годину лекцій була 500 мп. Через постійну девальвацію польської валюти погодинну винагороду збільшили до 1000 мп в 1922/23 академічному році, та до 3 000 мп в наступному [6, с. 103].

Оскільки за збором коштів на український університет стояли нелегальні організації, то поліція переслідувала і арештовувала тих, хто брав у ньому участь. Особливо поліцейський тиск посилювався після замаху С. Федака (вересень 1921 року), а також після намагань УВО зірвати в Галичині вибори до польського Сейму (осінь 1922 року). Майже 80% студентів опинились за ґратами. Це позначилось також на справі збору коштів, яка не дала планованих результатів, вилившись в суму 13 587 960 мп (за час від 15.09.1922 р. до 1.02.1923 р.) [6, с. 103].

У цей час основними фінансовими коштами для університету були результати спекуляцій з валютою. В. Мартинець, будучи економічним референтом (відповідальним за напрямки) УКСР, використав надходження валюти від еміграції з Америки для біржових спекуляцій і придбав (до 1 лютого 1923 року) 16 985 183 мп., що було більше ніж дали збірки того року. Чеки з Америки виписувались на УКСР, яка була нелегальною організацією переслідуваною поліцією. За згадками В. Мартинця, одним з його переживань було чи не потрапить він прямо зі скарбового уряду (установа, яка мала функції казначейства) в тюрму. Однак працівників установи цікавила тільки правильність оформлення чеків [6, с. 103–104].

Коли під кінець зими 1923 року повсталася Кураторія Українських Високих Шкіл, одним із її завдань було подбати про матеріальне забезпечення таємних університету і політехніки, що в цих умовах було дуже непростим завданням. Усі підрозділи університету були недостатньо профінансовані та вимагали коштів. Окремі клопоти були із художньою школою професора Новаківського. Не надаючи звітності, митець дуже емоційно переживав недофінансування, нищачи

малюнки. Що викликало тривогу в його учнів, які оббивали пороги Кураторії в пошуках фондів, і здобували їх навіть в найменш сприятливих часах [1, с. 36–37].

Чим далі, тим важче стало проводити збірки на університет, особливо після визнання іншими державами польської влади в Галичині. Польська поліція не тільки переслідувала їх, а й конфісковувала зібрані кошти. У 1924/25 академічному році зібрані кошти були малі. Університет ще тримався завдяки платі студентів за навчання та дотаціям декількох українських фінансових господарських установ. Також на початку цього академічного року близько п'ятсот доларів пожертвував на університет Хома Приступа, тодішній посол до сейму з Волині. Однак цього було недостатньо, оскільки у квітні 1924 року була проведена реформа польської валюти (марку польську змінив злотий), спричинивши значні ускладнення на фінансовому ринку [1, с. 37].

Відсутність фінансування та матеріальної бази, зростаючі репресії — такі як згадані вище заборона службовцям державних установ викладати в університеті та арешти професорів та студентів (у травні 1925 року заарештовано найактивніших студентів), унеможлилювали подальше існування університету. В травні 1925 року у Львові відбувся Крайовий студентський з'їзд, на якому було прийнято постанову припинити діяльність Українських Високих Шкіл у Львові [22], що було суголосним з рішенням Кураторії.

6. «...загального узнання ніхто не чекав...». Замість епілогу

Недовге існування університету тим не менше мало величезне значення для українського суспільства. Воно засвідчило готовність української нації боротись за власну науку і культуру, за власну майбутню інтелігенцію, забезпечуючи їй освіту навіть у дуже несприятливих умовах. І то освіту, яка визнавалась за кордоном. Прослухані семестри в Українському університеті у Львові зараховувались студентам в університетах Праги, Відня та інших міст Європи [40]. Також проявилась готовність українців жертвувати для спільної справи: прості громадяни надавали кошти, громадські організації — приміщення для лекцій, викладачі — власний час, досвід і знання, а студенти — свою працю та кипучу енергію. При чому, як зазначає В. Мартинець: *«Нагороди ніхто нікому не давав, оплесків ніхто нікому не бив, загального узнання ніхто не чекав, щонайвище чекала на кожного тюрма з усіма її наслідками»* [6, с. 107]. Чи ми в тепері-

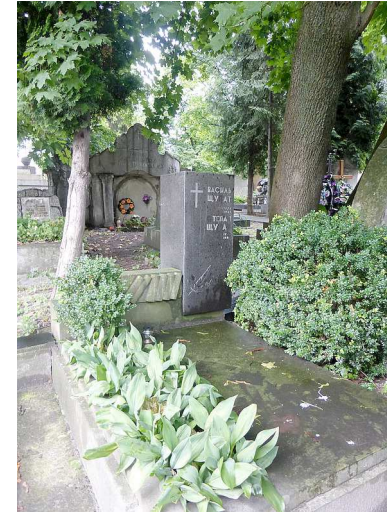

Рис. 16. Могила Василя Щурата на Личаківському цвинтарі у Львові (поле 1) [10].

Рис. 17. Гробівець, у якому похований Мар'ян Панчишин (Личаківський цвинтар, поле 5) [39].

Рис. 18. Могила Євгена Давидяка на Личаківському цвинтарі у Львові (поле 4) [10].

шніх умовах можемо забувати про феномен таємного Українського університету?

Чи багато знайдемо прикладів в історії світової культури, коли університет діяв у підпіллі? Чи багато знайдемо прикладів в історії національно-визвольних змагань, коли у підпіллі діє не політична партія чи терористична організація, а навчальна установа? Мабуть, ці риторичні запитання приходили на думку кожному, хто знайомився із феноменом Українських високих шкіл у Львові. Без сумніву, діяльність Українського університету заслуговує на детальне дослідження фахівців та на більшу увагу популяризаторів науки, викладачів, масмедіа. Приклади з історії високих шкіл у Львові стосуються не лише українського читача — відповідно висвітлені та подані у порівняльному контексті вони могли б зацікавити широку міжнародну спільноту [41].

Чи не цікавий порівняльний аналіз підпільної діяльності Українських високих шкіл в умовах репресій з боку польської держави в міжвоєнний період із підпільною діяльністю польських закладів вищої освіти в умовах репресій, яких зазнавала польська культура в інші часи? До речі, в сучасній Польщі поняття викладача таємного навчання (*nauczyciel tajnego nauczania*) є загальновідомим і, думає-

мо, становить предмет національної гордості [42].

Чи не варта уваги і глибшого аналізу «болонська модель» розвитку Українських високих шкіл? Ще з часу появи перших університетів, частина з них (за прикладом університету Болоньї) урядувалась студентами, які самі вибирали викладачів і оплачували їх працю. Те, що започатковувалось в XI ст. в Болоньї знайшло несподіваний розвиток у XX ст. у Львові: саме студентська ініціатива і наполеглива та послідовна її підтримка дозволили функціонування навчального закладу.

Поєднання політичних змагань українців і діяльності університету як носія знань і знаряддя розвитку особистості, про яке йшла мова в цьому нарисі, нещодавно доповнилося ще одним прикладом. Під час подій на Майдані 2013 року виник Відкритий університет Майдану [43]. Ця ініціатива має зараз продовження. Як має продовження справа Українських високих шкіл у Львові.

Подяки. Ми щиро вдячні Павлові Хобзею за обговорення історії Українських високих шкіл у Львові, Наталі Крутяк — за уважне вичитування рукопису і поради, Олександрю Попелю, Олегу Петруку та Олександрю Канчалабі — за надані матеріали, Ганні Гошко — за допомогу в пошуках поховань українських вчених на Личаківському цвинтарі, редакторам *Leopoli Scientific* — Олегові Петруку і Андрієві Трохимчуку за запрошення взяти участь в написанні статті для цього збірника.

Література

1. Мудрий В. Український університет у Львові у рр. 1921–1925. — Нюрнберг, 1948. — 59 с.
2. Докладніше про це див. Качмар В. За український університет у Львові. — Львів, ЛДУ, 1999. — 118 с.
3. Головач Ю. Вчені НТШ і Український Університет у Львові // Вісник НТШ — 1992. — Число 1 (3) — с. 12–13.
4. Документ з приватного архіву Петра Пулюя (внука Івана Пулюя). Переданий у фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі — ЦДІАУ у Львові).
5. Програма університетських курсів запропонованих НТШ на зимовий семестр 1919/1920 рр., видана у Львові 20.09.1919.
6. Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. — Вінніпег, 1949 — 421 с.
7. Хобзей П. Таємний університет у Львові // Україна: наука і культура. — К., 1991. — Вип. 25. — С. 45–59.
8. Панкевич-Смішко С. Українські Медичні Курси і Тайний Український Університет (спогади) // Лікарський вісник — 1961. — Число 22–23. — с. 25–32.
9. Лазечко П. В. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1921–1925 рр.) // Український історичний журнал. — 1994. — №. 6. — С. 64–71.
10. Фото Юрія Головача.
11. Герцюк Д. Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили у Львові: історико-педагогічні аспекти діяльності (1908–1939 рр.) // Prace naukowe Akademii i im. Jana Długosza w Czestochowie: Pedagogika — 2014 — t. XXIII — s. 367–377.
12. Фото Юрія Головача і Максима Дудки.
13. Фото з видання: Юліан Редько (1905–1993): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. Т. Кульчицька; Наук. ред. О. Луцький; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2006.
14. Вписова карта — картка, в яку абітурієнт вписував інформацію про себе і на основі якої вироблялись усі інші документи студента, зокрема, лекційний індекс (виказка викладів) — книжка типу теперішніх «залічков», у якій викладачі записували інформацію про курси прослухані та засвоєні студентом.
15. Козак Л. Василь Щурат і Український таємний університет // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. — 2012. — Вип. 4 (20) — С. 371–380.
16. Кліш А. Боротьба за утворення Українського університету у

- Львові і участь у ній Кирила Студинського (20-ті рр. XX ст.) // Збірник праць ТО НТШ. — Т.: Рада, 2007 — Том 3: Українсько-польські відносини вчора і сьогодні. — С. 61–69.
17. Комітет бойкоту українського студентства (КОБУС) — організація створена для проведення бойкоту тих студентів, що незважаючи на заборону вступали до польських університетів.
 18. Савенко В. Роль НТШ у діяльності Українського таємного університету (1921–1925) // Наукові записки Тернопільського Національного педагогічного університету. Серія: Історія — 2009 — Вип. 1 — с. 46–52.
 19. Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча. Львів — Рим: Видавництво УКУ, 2014. — 608 с.
 20. Виздрик В. С. До питання становлення українського таємного університету у Львові // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»: Держава та армія. — 2009. — №. 659. — С. 116–121.
 21. Український вчений-мовознавець, письменник і перекладач Юліан Редько (1905–1993) у 1924–1925 рр. був студентом медичного факультету Українського університету, видавав підпільну студентську газету «Метеор».
 22. Редько Ю. Український Університет у Львові (1920–1925). В кн.: Юліан Редько (1905–1993): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. Т. Кульчицька; Наук. ред. О. Луцький; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2006 (С. 118–130).
 23. Шологон Л. Український таємний університет у Львові (1921–1925 рр.) // Галичина. — 2014. — Ч. 25–26. — С. 368–372.
 24. Мудрий М. В обіймах політики: Український таємний університет у Львові, 1921–1925 роки (До 90-річчя від створення) // Вісник НТШ: інформаційне видання / Світова Рада Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 2011. — № 46. — С. 36–41.
 25. Фото В. Щурата та Є. Давидяка з інтернет ресурсу <http://photo.lviv.in.ua/ukrajinskyj-tajemnyj-universytet-u-lvovi-diyalnist-poprystijni-obshuky-peresliduvannya-uvyaznennya/>. Фото М. Панчишина з фонду фотографій Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (папка Панчишин).
 26. Подаємо в редакції П. Хобзея.
 27. Докладніше про нього див. препринт за авторством Ю. Головача, Ю. Гончара, М. Красницької.
 28. Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя. — Житомир: Вісник, 1992. — 126 с.
 29. Фото з видання Іван Феценко-Чопівський. Визначні діячі НТШ. число 8, Львів, 2000, 295 с.

30. Фото з інтернет-сторінки
<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CL%5CV%5CLvivUndergroundUkrainianUniversity.htm>
31. Фото з особистого архіву доцента Олександра Попеля.
32. Фото з порталу Локальна історія <http://www.localhistory.org.ua/>, отримане від Тараса Чоля.
33. Фото з фондів Музею історії медицини Галичини ім. М. Панчишина (м. Львів).
34. Фото з фондів Музею історії медицини Галичини ім. М. Панчишина (м. Львів). Оригінал з архіву пана І. Городецького, м. Сиракузи (США).
35. Фото з Вікіпедії.
36. Докладніше про них див. препринт за авторством Ю. Головача, Ю. Гончара, М. Красницької.
37. Документ з особистого архіву доцента Олександра Попеля.
38. ЦДІАУ у Львові, ф. 310.
39. Фото Аркадія Гайдуківського.
40. За даними П. В. Лазечка Український університет у Львові визнавали: «обидва празькі університети (чеський і німецький), Віденський, Лондонський, Стокгольмський та Римський» див. [9].
41. Так званий Летючий університет (Uniwersytet Latający) діяв у Царстві Польському в 1885–1905 роках. Досвід роботи такого університету допоміг при організації подібних вищих курсів у час німецької окупації 1939–1944 рр. Підпільні університети діяли також в ПНР в 1977–1979 і 1978–1981 роках. [David Palfreyman (ed.), Ted Tapper, Understanding Mass Higher Education, Routledge (UK), 2004, ISBN 0-415-35491-9, Google Print, pp. 141–142]
42. Один із авторів цього нарису із здивуванням відкрив для себе Rondo Nauczycieli Tajnego Nauczania в сусідньому зі Львовом польському місті Любліні.
43. Відкритий університет Майдану був створений за ініціативою кількох спільнот київських бізнес-шкіл з метою навчати людей, які об'єдналися на Майдані. Незабаром до ініціативи приєдналися науковці з різних регіонів України. Зокрема — члени сотні Юрія Вербицького (виникла в академічному середовищі Львова, названа на честь загиблого на Майдані науковця Юрія Вербицького).

CONDENSED MATTER PHYSICS

The journal **Condensed Matter Physics** is founded in 1993 and published by Institute for Condensed Matter Physics of the National Academy of Sciences of Ukraine.

AIMS AND SCOPE: The journal **Condensed Matter Physics** contains research and review articles in the field of statistical mechanics and condensed matter theory. The main attention is paid to physics of solid, liquid and amorphous systems, phase equilibria and phase transitions, thermal, structural, electric, magnetic and optical properties of condensed matter. Condensed Matter Physics is published quarterly.

ABSTRACTED/INDEXED IN: Chemical Abstract Service, Current Contents/Physical, Chemical&Earth Sciences; ISI Science Citation Index-Expanded, ISI Alerting Services; INSPEC; "Referatyvnyj Zhurnal"; "Dzherelo".

EDITOR IN CHIEF: Ihor Yukhnovskii.

EDITORIAL BOARD: T. Arimitsu, *Tsukuba*; J.-P. Badiali, *Paris*; B. Berche, *Nancy*; T. Bryk (Associate Editor), *Lviv*; J.-M. Caillol, *Orsay*; C. von Ferber, *Coventry*; R. Folk, *Liniz*; L.E. Gonzalez, *Valladolid*; D. Henderson, *Provo*; F. Hirata, *Okazaki*; Yu. Holovatch (Associate Editor), *Lviv*; M. Holovko (Associate Editor), *Lviv*; O. Ivankiv (Managing Editor), *Lviv*; Ja. Ilnytskyi (Assistant Editor), *Lviv*; N. Jakse, *Grenoble*; W. Janke, *Leipzig*; J. Jedrzejewski, *Wroclaw*; Yu. Kalyuzhnyi, *Lviv*; R. Kenna, *Coventry*; M. Korynevskii, *Lviv*; Yu. Kozitsky, *Lublin*; M. Kozlovskii, *Lviv*; O. Lavrentovich, *Kent*; M. Lebovka, *Kyiv*; R. Lemanski, *Wroclaw*; R. Levitskii, *Lviv*; V. Loktev, *Kyiv*; E. Lomba, *Madrid*; O. Makhanets, *Chernivtsi*; V. Morozov, *Moscow*; I. Mryglod (Associate Editor), *Lviv*; O. Patsahan (Assistant Editor), *Lviv*; O. Pizio, *Mexico*; N. Plakida, *Dubna*; G. Ruocco, *Rome*; A. Seitsonen, *Zürich*; S. Sharapov, *Kyiv*; Ya. Shchur, *Lviv*; A. Shvaika (Associate Editor), *Lviv*; S. Sokolowski, *Lublin*; I. Stasyuk (Associate Editor), *Lviv*; J. Strečka, *Košice*; S. Thurner, *Vienna*; M. Tokarchuk, *Lviv*; I. Vakarchuk, *Lviv*; V. Vlasy, *Ljubljana*; A. Zagorodny, *Kyiv*

CONTACT INFORMATION:

Institute for Condensed Matter Physics
of the National Academy of Sciences of Ukraine
1 Svientsitskii Str., 79011 Lviv, Ukraine
Tel: +38(032)2761978; Fax: +38(032)2761158
E-mail: cmp@icmp.lviv.ua <http://www.icmp.lviv.ua>